

тивные, инактивные, преактивные и интерактивные – и сформулировать их функции и цели, выделяя интерактивные системы как целеустремленные, т. е. способные достигать требуемых результатов как в неизменной, так и в меняющейся среде, с возможностью изменения целей в зависимости от внутренних или внешних факторов. При этом возможность изменения направления движения зависит от поведения индивида, основанного на рациональном и эмоциональном подходе.

В настоящее время далеко не все проблемы и закономерности поведенческой экономики рассмотрены и определены. Эта достаточно инновационный подход поиска решений на стыке экономики, психологии, математики и философии. Данный подход позволяет адекватно оценить значение психологических факторов в процессе принятия решений и их влияние как на финансово-хозяйственную деятельность предприятия, так и на макроэкономические показатели развития государства, что позволяет сформировать целеустремленную динамическую систему, основанную на интерактивных принципах. Использование принципа целеустремленности в системной динамике позволяет проанализировать влияние политических факторов,

ожиданий населения, глобальных тенденций развития экономики и учесть психологические субъективные факторы при построении и оценке систем. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Ackoff R. L.** On Purposeful System / R. L. Ackoff, F. E. Emery. – Chicago : Aldine-Atherton, 1972. – 420 p.
2. **Гараедаги Дж.** Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж.Гараедаги. – Минск : Гревцов Паблшер, 2007. – 480 с.
3. **Forrester J.** World Dynamics / J. Forrester. – Cambridge, MA: Wright-Allen Press. 1970. – 375 p.
4. **Kahneman D.** Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty / D. Kahneman // Journal of Risk and Uncertainty. Vol.5. – 1992. – № 4. – P. 297 – 323.
5. **Tversky A.** Judgment under uncertainty: Heuristics and biases / A. Tversky, D. Kahneman. – New York : John Wiley & Sons. 1974. – 320 p.
6. **Kahneman D.** Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk / D. Kahneman, A. Tversky // Econometrica. Vol. 47. – 1979. – № 2. – P. 230 – 258.
7. **Boulding K. E.** Beyond Economics / K. E. Boulding. – Ann Arbor : The University of Michigan Press. 1968. – 280 p.

УДК 332.12 (477+476)

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ В МЕЖАХ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

ХАНОВА О. В.

УДК 332.12 (477+476)

Ханова О. В. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України та Білорусі в межах прикордонного співробітництва

У статті проведено аналіз теоретичних основ вивчення конкурентоспроможності регіонів. Особливу увагу приділено вивченню конкурентоспроможності прикордонних регіонів. Показано результати оцінки конкурентоспроможності прикордонних регіонів України та Білорусі, основні сильні та слабкі сторони, можливості та загрози.

Ключові слова: конкурентоспроможність регіону, прикордонний регіон, рейтингова оцінка, SWOT-аналіз.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 22.

Ханова Олена Вячеславівна – кандидат географічних наук, доцент, кафедра міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: khanovaelena@ukr.net

УДК 332.12 (477+476)

Ханова Е. В. Оценка конкурентоспособности регионов Украины и Беларуси в рамках приграничного сотрудничества

В статье проведен анализ теоретических основ изучения конкурентоспособности регионов. Особое внимание уделено изучению конкурентоспособности приграничных регионов. Показаны результаты оценки конкурентоспособности приграничных регионов Украины и Беларуси, основные сильные и слабые стороны, возможности и угрозы.

Ключевые слова: конкурентоспособность региона, приграничный регион, рейтинговая оценка, SWOT-анализ.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 22.

Ханова Елена Вячеславовна – кандидат географических наук, доцент, кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: khanovaelena@ukr.net

UDC 332.12 (477+476)

Khanova Y. V. Assessment of Competitiveness of Regions of Ukraine and Belarus as Part of Cross-Border Cooperation

The analysis of the theoretical foundations of the study of competitiveness of regions is made. Special attention was paid to the competitiveness of the border regions. It was shown the results of evaluation of the competitiveness of the border regions of Ukraine and Belarus, the main strengths and weaknesses, opportunities and threats.

Key words: competitiveness of the region, border region, rating, SWOT-analysis.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 22.

Khanova Yelena V. – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor, Department of International Economic Relations, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: khanovaelena@ukr.net

У сучасних умовах функціонування ринкової економіки особливої актуальності набувають питання регіонального розвитку, що пов'язані з досягненням регіонами високого рівня конкурентоспроможності. У цілому конкурентоспроможність країни зумовлює визначення основних пріоритетів соціально-економічного розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях, що особливо важливо в умовах сучасного глобалізованого простору. Прикордонне співробітництво, яке активно розвивається на європейських теренах, створює додаткові можливості прискорення розвитку прикордонних територій шляхом об'єднання та мобілізації регіональних ресурсів.

У рамках Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства (ЄІСП) на сучасному етапі реалізується більше 10 програм прикордонного співробітництва, у тому числі Програма прикордонного співробітництва «Польща – Білорусь – Україна». Це означає, що Білорусь і Україна мають не тільки двосторонні торговельні відносини, а й спільний вектор зовнішньоекономічної політики, тому вивчення прикордонного співробітництва України з Республікою Білорусь та виявлення конкурентоспроможності регіонів цього прикордонного регіону є досить актуальною темою дослідження.

Питаннями конкурентоспроможності та розвитку конкурентних переваг займалися такі всесвітньовідомі

науковці, як Д. Кісінг, К. Маркс, Б. Олін, М. Портер, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, В. Стопер, Е. Хекшер та багато інших. Окремі елементи механізму підвищення конкурентоспроможності регіонів висвітлені у працях таких вітчизняних учених, як Г. Азоев, Л. Антоноук, В. Базилевич, П. Беленький, Є. Бойко, З. Борисенко, П. Бубенко, В. Василенко, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Дорогунцов, А. Голіков, З. Герасимчук, Я. Жаліло, С. Злупко, Б. Кваснюк, М. Козоріз, А. Костусев, Н. Мікула, В. Мунтіян, С. Пирожков, С. Писаренко, А. Семів, В. Сенчагов, А. Сухоруков, О. Шнипко, Ф. Фатхутдинов, А. Юданов та інші.

Проте ряд проблем, пов'язаних із формуванням механізму підвищення конкурентоспроможності регіону, залишаються невирішеними, що зумовлює необхідність подальших поглиблених досліджень. Зокрема, це стосується змістовної характеристики конкурентоспроможності регіону та оцінки рівнів її рівня.

Метою статті є теоретичне обґрунтування підходів щодо вивчення конкурентоспроможності регіонів та її оцінка на прикладі прикордонних областей України та Білорусі.

Конкурентоспроможність є багатоаспектним поняттям і, узагальнюючи його існуючі тлумачення, виділимо п'ять основних підходів (табл. 1).

Таблиця 1

Різноманітність підходів трактування поняття «конкурентоспроможності»

Автор(-и)	Підхід трактування
1	2
<i>1. Конкурентоспроможність як фактор виробництва підприємства, галузі та національної економіки</i>	
Д. Кісінг	У виробництві беруть участь кваліфікована праця, некваліфікована праця і капітал. Висококваліфікована праця сприяє експорту товарів, для виробництва яких потрібен високий інтелектуальний потенціал. Недостатньо кваліфікована робоча сила призводить до експорту товарів, для виробництва яких достатня невисока кваліфікація
А. Сміт	Конкурентоспроможність галузі визначається максимально ефективним використанням факторів виробництва (робочої сили, землі, капіталу і природних ресурсів) – ринкові сили самі спрямовують ресурси країни в ті галузі, де вони можуть бути застосовані з максимальною ефективністю
Е. Хекшер, Б. Олін	Міжнародний обмін є обміном надлишкових факторів на рідкісні фактори. Країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних для них факторів
П. Самуельсон, В. Стопер	Теорема «вирівнювання цін на фактори виробництва»: у випадку однорідності факторів виробництва, ідентичності техніки, досконалої конкуренції та повної мобільності товарів міжнародний обмін вирівнює ціну факторів виробництва між країнами
<i>2. Конкурентоспроможність як сукупність факторів, притаманних конкретній національній економіці</i>	
О. Шнипко	Конкурентоспроможність національної економіки – це сукупність притаманних конкретній національній економіці факторів, здатних забезпечити пропозицію товарів і послуг, виготовлених за умов застосування новітніх технологій, вільного і справедливого ринку та зростаючих доходів населення
Я. Жаліло, Я. Базиліук	Конкурентоспроможність національної економіки – це економічна категорія, що характеризує стан суспільних відносин у державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг
<i>3. Конкурентоспроможність визначається ефективністю використання ресурсів</i>	
М. Портер	Концепція конкурентоспроможності може ґрунтуватись на продуктивності використання ресурсів. Зростання рівня життя в державі напряму залежить від можливостей досягати продуктивного використання ресурсів. Він сформулював ідею внутрішнього благополуччя регіону, яке знаходиться у великій залежності від продуктивності праці у галузях спеціалізації, що властиві регіону

1	2
<i>4. Поняття «конкурентоспроможності» включає потенційні можливості об'єкта досліджень</i>	
С. Позняк	Конкурентоспроможність продукції відбиває її здатність повніше відповідати потребам покупців у порівнянні з аналогічними товарами, представленими на ринку. Визначається гарантійним і післяпродажним сервісом, рекламою, іміджем виробника
Ф. Фатхутдинов	Конкурентоспроможність характеризується ступенем реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними об'єктами, які представлені на даному ринку
К. Маркс	Галузева конкуренція встановлює однакову ринкову вартість і ринкову ціну з різних індивідуальних вартостей товару в одній сфері виробництва
В. Безугла	Конкурентоспроможність регіону – здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального і ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового і економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування в межах чинного законодавства
Е. Брюн, А. Скопін	Конкурентоспроможність регіону – здатність регіональної економіки за-безпечити зростання благополуччя населення регіону в умовах відкритої економіки
І. Єресько	Конкурентоспроможність регіону – це наявна можливість на регіональному рівні оволодівати факторами регіонального розвитку та формувати джерела конкурентних переваг, що забезпечує економічне зростання регіону та підвищення рівня і якості життя його населення
А. Селєзньов	Конкурентоспроможність регіону – це обумовлений економічними, соціальними, політичними та іншими факторами стан регіону, його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, який представлений індикаторами (показниками), що адекватно характеризують такий стан та його динаміку
<i>5. Трактуювання змісту поняття конкурентоспроможності як суперництва на ринку</i>	
Л. Кобиляцький	Конкурентоспроможністю продукції – це рівень її економічних, технічних і експлуатаційних параметрів, які дозволяють витримати суперництво з іншими аналогічними товарами на ринку

Складено автором за матеріалами [1 – 15].

Зважаючи на вищезгадані підходи, під конкурентоспроможністю регіону можна розуміти можливості регіону забезпечити конкурентні переваги у продуктивному використанні ресурсів та благ задля підвищення людського розвитку не порушуючи економічної безпеки інших регіонів та країни в цілому шляхом суперництва [16].

Також слід відмітити, що науковці в основному зосереджують свою увагу на конкурентоспроможності продукції, підприємства, галузі та національної економіки, не надаючи вагомого значення конкурентоспроможності регіону як проміжної ланки до забезпечення конкурентоспроможності національної економіки (рис. 1).

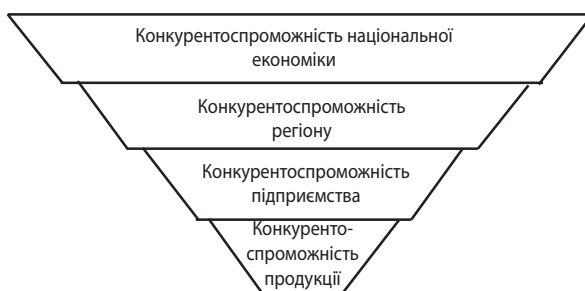

Рис. 1. Рівні конкурентоспроможності [16]

Регіон як своєрідна соціально-економічна система повинен посідати належне місце в конкурентній боротьбі країни та забезпеченні її сталого розвитку, оскільки його конкурентоспроможність визначається не лише наявністю внутрішніх ресурсів і переваг, але й здатністю їх реалізувати у зовнішньому середовищі. Однак, дослі-

джуючи конкурентоспроможність регіону, важливо враховувати та поєднувати систему чинників, які визначають конкурентоспроможність об'єктів всередині регіону та на рівні держави з метою виявлення можливості їх використання у регіонах держави [17].

Для дослідження конкурентоспроможності країни існує декілька методик, використання яких веде до ранжирування країн. За деяких незначних відмінностей у методології суть підходу полягає в аналізі та подальшому ранжуванні безлічі показників за окремими країнами або регіонами та виведенні на їх основі синтетичний показник. Наприклад, Лозаннський інститут розвитку менеджменту агрегує й аналізує понад 320 показників та експертних оцінок [18]. Аналогічний підхід пропонує застосовувати Інститут реформ, який визначає інвестиційний рейтинг регіонів України, за п'ятьма групами даних [19]: економічний розвиток; ринкова інфраструктура; фінансовий сектор; людські ресурси; підприємництво та місцева влада. За методикою Світового Банку, конкурентні переваги регіону можна оцінити за чотирма основними показниками в розрахунку на одну особу: за розміром валового регіонального продукту, за величиною основних фондів, природних і людських ресурсів. Конкурентоспроможність регіону може визначатись також вигідним географічним розташуванням регіону, наявністю необхідних природних ресурсів, дешевої та кваліфікованої робочої сили, розвитком інфраструктурою, ринком збуту продукції.

У роботах щодо дослідження прикордонного регіону основною характеристикою, яка впливає на соціально-економічний розвиток, є його місце розташу-

вання. Тобто, *прикордонний регіон* – регіон, для якого визначальним є наявність державного кордону та який характеризується широкими можливостями міжрегіонального та транскордонного співробітництва із сусідніми регіонами та державами [20].

Аналітичний етап дослідження конкурентних переваг українсько-білоруських прикордонних регіонів, проведений нами з використанням офіційних статистичних щорічників [21, 22], включає діагностику 40 індикаторів, які були об'єднані у чотири групи показників: геополітичне положення регіону, забезпеченість природними ресурсами, характеристика людських й фінансових ресурсів, інфраструктура регіону. Аналіз всіх показників проводився в розрізі двох білоруських (Брестська і Гомельська) та п'яти українських областей (Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Чернігівська).

Підсумкову оцінку конкурентоспроможності прикордонних областей України та Білорусі наведено на *рис. 2*.

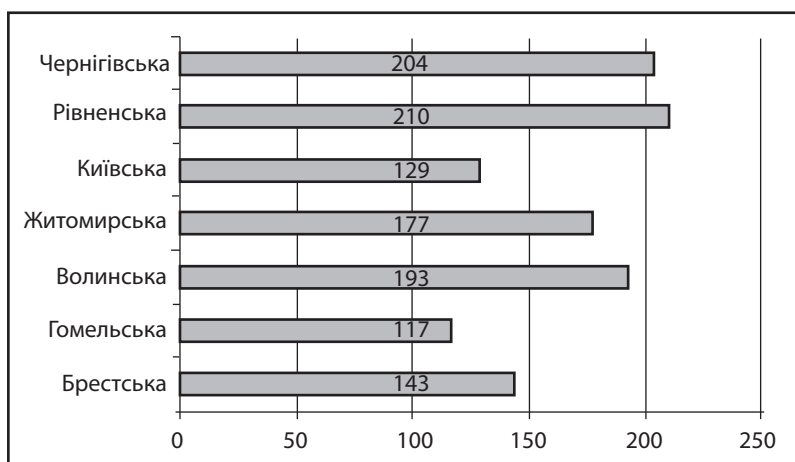

Рис. 2. Рівень конкурентоспроможності областей

Складено автором.

Лідерами за рівнем конкурентоспроможності є Гомельська, Київська та Брестська області, а аутсайдерами – Рівненська та Чернігівська області. Варто також зазначити, що білоруські області мають більший економічний потенціал за рахунок більших територіальних ресурсів та більш ефективної господарської діяльності. Негативними рисами економіки українських регіонів є недостатній розвиток промисловості, значний рівень безробіття та низька заробітна платня.

У цілому регіон має гарні передумови розвитку конкурентоспроможності продукції та підприємств. Слід також зазначити високий ступінь відкритості економіки для заняття зовнішньоекономічною діяльністю, значний людський, соціально-культурний та рекреаційний потенціал, які є основою сталого розвитку регіону в цілому, прикордонного співробітництва та залучення іноземних інвестицій.

Єдиним об'єктивним стримуючим фактором підвищення конкурентоспроможності є забруднення територій як наслідок аварії на ЧАЕС, оскільки досі деякі території в Київській, Житомирській та Гомельській областях визнані радіаційно-забрудненими.

Для узагальнення результатів математичних методів аналізу було проведено SWOT-аналіз українсько-білоруського прикордонного співробітництва, що є начотним відображенням результатів аналізу середовища у поєднанні з варіантами стратегій. Для побудови матриці SWOT-аналізу українсько-білоруського прикордонного співробітництва цей регіон було уявлено однією структурою, яка функціонує як організація. Отримані результати наведено в *табл. 2*.

Проведення SWOT-аналізу дозволило зробити певні висновки, зокрема:

- ✦ регіон українсько-білоруського прикордоння має свої характерні риси, притаманні всім областям у межах прикордонного співробітництва, оскільки області близькі за культурою та наукою, мають спільні історичні та соціальні зв'язки;
- ✦ українсько-білоруське прикордонне співробітництво схильне до впливу законодавства та відносин на вищому рівні, оскільки саме тут формується загальнонаціональна політика держави та спрямованість зовнішньоекономічної діяльності;

✦ регіону необхідна структурна перебудова деяких галузей економіки, особливо промисловості та інфраструктури. Також необхідно значне інвестування в екологію регіону для збільшення рекреаційного та культурного потенціалу.

Загалом Україна і Республіка Білорусь досягли достатньо домовленостей про активізацію прикордонного та міжрегіонального співробітництва.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження да-

ло змогу зробити такі висновки:

1. Реалізація організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності регіону вимагає дослідження існуючих теорій конкуренції та регіонального розвитку.

2. Конкурентне середовище прикордонного регіону визначається й конкурентним середовищем сусідньої території, що вимагає його постійного розширення. Визначено, що конкурентоспроможність є характеристикою прикордонного регіону, яка складає основу розвитку території.

3. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України та Білорусі в межах прикордонного співробітництва показала, що за сукупністю показників лідирує Гомельська область, на другому місці – Київська, але розрив між ними незначний. Це дає змогу констатувати, що регіон має нерівномірну забезпеченість конкурентними перевагами та передумовами для збільшення конкурентоспроможності. Основним чинником розвитку співробітництва є позитивний діалог на найвищому рівні, від якого залежить зовнішньоекономічний вектор розвитку взаємовідносин, напрям якого формує потенційні загрози або можливості для співпраці між країнами. ■

SWOT-аналіз українсько-білоруського прикордонного співробітництва

		Можливості	Загрози
		1. Збільшення обсягів випуску продукції. 2. Покращення інфраструктури регіону. 3. Вихід на нові ринки збуту. 4. Збільшення рекреаційного потенціалу	1. Погіршення двосторонніх відносин. 2. Зміна законодавства, що регулює прикордонне співробітництво. 3. Погіршення інвестиційного клімату в країнах
Сильні сторони	1. Високий рівень кваліфікації робочої сили. 2. Невисока вартість робочої сили. 3. Забезпеченість сировиною та матеріалами. 4. Незначна текучість робочої сили	При залученні кваліфікаційної робочої сили за помірну заробітну плату можливо збільшити обсяги виробництва товарів для реалізації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках	За умови правильного використання робочої сили, сировини та матеріалів можливо уникнути зменшення інвестиційної привабливості від негативних політичних та економічних змін у країнах
Слабкі сторони	1. Погана демографічна ситуація. 2. Погана екологічна обстановка. 3. Недостатній рівень завантаженість виробничих потужностей. 4. Низька прибутковість підприємств. 5. Недостатня мотивація працюючих	Якщо не покращити екологічну ситуацію в області, не збільшити виробничі потужності та не досягнути прибутковості підприємств, соціальний, економічний та культурний розвиток є неможливим	У разі погіршення двосторонніх відносин чи зміни законодавства конкурентні переваги регіону значно зменшаться

Складено автором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла В. О. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України [Текст] / В. О. Безугла // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 64 – 68.

2. Брюна Э. Сравнительный анализ конкурентоспособности российских и французских регионов [Текст] / Э. Брюна, А. Ю. Скопин // Конкурентоспособность и модернизация экономики : в 2-х кн.; отв. ред. Е. Г. Ясин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 480 с.

3. Єресько І. Формування конкурентоспроможної регіональної економіки як мета стратегічного планування комплексного розвитку регіону [Текст] / І. Єресько // Конкурентія. – 2006. – № 3. – С. 19 – 25.

4. Кобиляцький Л. С. Управління конкурентоспроможністю [Текст] : навчальний посібник / Л. С. Кобиляцький. – К. : Зовнішня торгівля, 2003. – 304 с.

5. Конкурентоспроможність регіонів України в умовах глобалізації [Текст] / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін. – К. : НІСД, 2005. – 388 с.

6. Міжнародна торгівля [Текст] / А. П. Румянцев, А. І. Башинська, І. М. Корнилова, Ю. В. Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.

7. Позняк С. В. Конкурентні переваги і конкурентоздатність [Текст] / С. В. Позняк // Стратегія економічного розвитку України : [наук. зб. / голов. ред. О. П. Степанов]. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 77 – 84.

8. Портер М. Международная конкуренция [Текст] : Пер. с англ. / под ред. В. Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

9. Селезнев А. З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России [Текст] / А. З. Селезнев. – М. : Юрис, 1999. – 30 с.

10. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации [Текст] / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Эксмо, 2004. – 554 с.

11. Шнипко О. С. Національна конкурентоспроможність: сутність проблеми, механізм реалізації [Текст] / О. С. Шнипко. – К. : Наук. думка, 2003. – 334 с.

12. Keesing D. B. Labor Skills and Comparative Advantage [Text] / D. B. Keesing // American Economic Review. – 1996. – May. – P. 249 – 258.

13. Ohlin B. Interregional and International Trade [Text] / B. Ohlin. – Cambridge Mass. : Harvard University Press, 1933. – P. 24.

14. Porter Michael E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors [Text]. / M. Porter. – New York : The Free Press, 1980. – 264 p.

15. Stolper W. F. Protection and Real Wages [Text] / W. F. Stolper, P. A. Samuelson // Review of Economic Studies. – 1941. – № 9. – November. – P. 58 – 73.

16. Ковальська Л. Л. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності держави / Л. Л. Ковальська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/ETEI/2008_5_1/zbirnuk_ETEI_08_1_220.pdf

17. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення [Текст] : монографія / Л. Л. Ковальська. – Луцьк : Надстиря, 2007. – 420 с.

18. Полунєв Ю. Конкурентоспроможність як національна ідея [Текст] / Ю. Полунєв // Дзеркало тижня. – 2005. – № 10. – 19 березня. – С. 13.

19. Інвестиційна політика в Україні на регіональному рівні [Текст] : економічні есе // Вип. 16. – Київ, Інститут реформ., 2003. – 88 с.

20. Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС [Текст] : метод. рек. / авт. кол. : В. М. Кравцова (кер.), О. М. Овчар, О. А. Остапенко та ін. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.

21. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/

22. Національний комітет статистики Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://belstat.gov.by/>